Det våras för salamandrarna i Stockholm

– övervakning och återintroduktion av större vattensalamander i stadsdelen Bromma

Stort lokalt engagemang hos boende och skolelever i Brommas villaområden har visat sig vara räddningen för stadens undanträngda groddjur. Ett försök att återintroducera större vattensalamander i Judarskogens naturreservat har dessutom genomförts med stor framgång

STEFAN LUNDBERG & MARTINA KIIBUS

Ficklampornas ljuskäglor fladdrar och glöder ut över den mörka dammen som ligger där alldeles stilla i skymningen – som ett stort blänkande öga. Ett par hungriga vattenfladdermöss, nyss vakna ur vinterdvalan, slår ett par hastiga lovar tätt över vattenytan i dammens mitt, på jakt efter vårens första nattsländor. Den livliga konversationen från upphetsade röster i mörkret inne vid strandkanten får dem dock att tillfälligt avbryta jakten.

– Här är en! Och här är en till! Kolla! Det är fullt av salamandrar här i viken!

– Jag har också fått syn på en större här borta!

I det tilltagande kvällsmörkret har ett hundratal boende i Olovslund, ”trädgårdsstaden” i Bromma i Stockholm, samlats i den tidiga majkvällen för att utrustade med ficklampor få vara med om en upplevelse av oanade mått. Här räknas nu, med stor iver i lampljuset, de nyligen anlända och leksugna salamandrarna längs dammens stränder. Antalet sammanställs och rapporteras sedan till Artportalen. Med tur kan man också i gräset intill stranden träffa på en och annan salamander, som med makliga men mycket målinriktade steg är på vandring från det närbelägna skogsområdet till de lekande artfränderna i Olovslundsdammen.

Den 0,6 hektar stora Olovslundsdammen, ibland även kallad ”Ödledammen”, en liten ”insjö” mitt i trädgårdsstaden Olovslund, var förr endast ett brett dike där lera hämtades till husbyggena i Äppelviken och Ålsten. Kring 1925 hade området grävts ut så pass att man beslutade att anlägga en stor parkdamm här några år senare.
Foto: Martina Kiibus

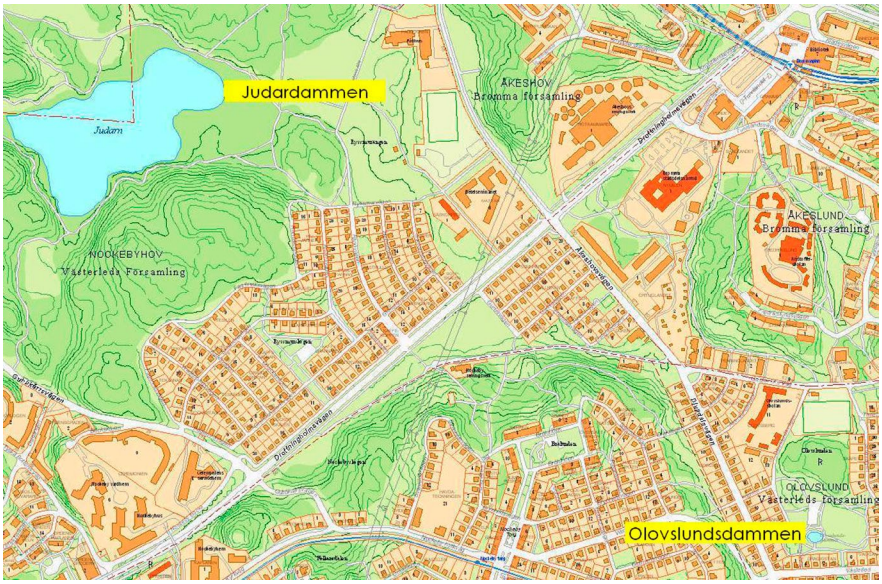

Karta över Nockebyhov och Olovslund, Bromma. I nordväst ligger Judardammen, öster om sjön Judarn, i sydost Olovslundsdammen. Mellan de båda dammarna går Drottningholmsvägen i nordostlig-sydvästlig riktning. Vägen är hårt trafikerad och utgör en svår spridningsbarriär för salamandrar och andra groddjur.
Stadskarta från Stockholms stadsbyggnadskontor.

Men mörkret och kvällskylan tilltar mer och mer, och så småningom avklingar de spännande aktiviteterna. De boende i Olovslund återvänder till sina ombonade hem. Lugnet och stillheten återvänder också till dammen med de lekande groddjuren. I den ljusa vårnatten råder nu groddjurens tid.

Groddjuren behöver vår omtanke. Visst finns det groddjur i Stockholms västra stadsdel, Bromma, inte minst i anslutning till de sjönära ströv- och naturområdena vid t.ex. Mälarstranden, Judarn, Kyrksjön och Lillsjön. Groddjuren har dock minskat i antal det senaste århundradet, och de senaste årtiondena har tillbakagången varit kraftig. Vissa arter, som vanlig groda *Rana temporaria*, vanlig padda *Bufo bufo* och mindre vattensalamander *Lissotriton vulgaris*, kan fortfarande vara lokalt talrika, men dessvärre har avstånden mellan de olika förekomsterna ökat. För Stockholm som helhet blir detta ännu tydligare. Groddjuren i Storstockholm visar en tydlig tendens att trängas ut mot stadens ytterområden, och flera av arterna lever här under stor

Större vattensalamander Triturus cristatus *skiljs från mindre vattensalamander* Lissotriton vulgaris *bl.a. på att huden är knottrig. Foto: Martina Kiibus*

stress. I Stockholms stad är urbaniseringen en stor orsak till tillbakagången. Groddjurens naturliga livsmiljöer, som småvatten och dammar, har dikats ut eller fyllts igen. Långa tider av giftutsläpp, övergödning och försurning har påverkat groddjuren negativt, liksom kulturlandskapets storskaliga förändringar de senaste 150 åren, då tidigare våtmarker först omvandlats till torrlagda åkermarker eller beskogats. Därefter har den pågående stadsutvecklingen, via hus- och vägbyggen, inneburit en ytterligare fragmentering av landskapet, vilket försämrar groddjurens spridningsmöjligheter. Denna utveckling är inte unik för svenska förhållanden, den gäller över stora delar av världen.

Idag gäller det att framför allt skydda och vårda de livsmiljöer som hyser goda populationer av groddjur, speciellt de sällsynta och hotade arterna. På kort sikt är därför aktiva insatser för att skydda och restaurera gamla lekvatten och deras omgivningar, men även grävande av nya dammar, av stor betydelse för att hålla populationerna på en tillräckligt hög nivå. Här kan såväl intresserade privatpersoner som föreningar och markägare tillsammans med professionella naturvårdare göra viktiga insatser genom att visa hänsyn i markutnyttjandet, restaurera igenväxande lekdammar och skapa nya. På längre sikt måste det dock till en annan typ av markanvändning där våtmarker, dammar, naturskogar och fuktiga ängsmarker åter blir ett naturligt inslag i miljön, även i den stadsnära landskapsbilden.

Brommas nya groddjursdammar. Ett stort antal groddjursdammar har sedan 2007 anlagts runt om i Stockholm, och flera av dessa finns i Bromma. Initiativet till projektet togs av Stockholms stad och har till övervägande del finansierats med statliga lokala naturvårdsmedel (LONA) och Stockholms stads medel från den så kallade Miljömiljarden. I Bromma har dessutom Stadsdelsförvaltningen varit en viktig aktör vid anläggningarna, och skötselplaner har tagits fram. De nya dammarna i Bromma är grävda på redan fuktig mark i närheten av sjöarna Judarn, Kyrksjön och Lillsjön, där grundvattennivån ligger högt. Den så kallade Salamanderdammen vid Judarns östra ände, bortom Åkeshovs slott, är den största med ca 200 m^2 yta, medan de övriga är mindre med en yta mellan 35 och 45 m^2. Dammarna har anlagts under lite olika förhållanden avseende omgivande mark och närliggande skogsområden samt med hänsyn till mängden solljus. Målsättningen med dem är att de ska förbli fria från fiskar och kräftor, som annars kan konkurrera med eller predera på ägg och yngel, samt störa groddjurens fortplantning. Dammarna skapar även nya livsmiljöer för trollsländor och andra vattenanknutna insekter.

Olovslundsdammen i Bromma – god lekmiljö för salamandrar. De naturliga livsmiljöerna för groddjuren krymper och försvinner, men Brommas omtalade och gröna villaträdgårdar, ”trädgårdsstaden”, finns kvar i den ofta hårt urbaniserade miljön i Stockholm. Här kan Brommas villasamhällen vara en räddning för groddjuren. Trädgårdarna, som de gröna lungor de är, kan utgöra det mosaiklandskap som grodor, paddor och salamandrar liksom många andra djur och växter behöver för att leva vidare i området. Men

Elever från åk 4 i Olovslundsskolan under ledning av sin lärare, Elisabet Söderlund, söker efter salamandrar i de olika lövhögar som de gjort i ordning i en grund bassäng (plaskdamm) endast några meter från groddjurens lekmiljö, Olovslundsdammen. Den grunda bassängen utgör en farlig fälla för de lekvandrande salamandrarna!
Foto: Martina Kiibus

Sedan lövhögarna gåtts igenom och salamandrarna flyttats till Olovslundsdammen eller till ett akvarium, i väntan på transport till Judardammen, vattnar eleverna från Olovslundskolan lövhögarna så att de ska hålla sig fuktiga till nästa dag. Foto: Martina Kiibus

då krävs också att vi lyfter in fler ”vattenytor” – dammar och småvatten – i våra trädgårdsmiljöer.

Naturresursinriktad ekologisk forskning i urbana miljöer har även visat att anlagda golfbanor utgör en gynnsam miljö för vattensalamandrar i det förändrade och uttorkande kulturlandskapet, likväl som i stadens närnatur. Den goda tillgången på dammar (så kallade vattenhinder) på golfbanorna gynnar salamandrarnas lek. Närliggande, ofta örtrika, skogsdungar med orörd och blockrik moränmark blir också goda uppväxtmiljöer och frostfria övervintringsplatser. Golfklubbarna anlägger också ständigt nya dammar, vilket är en bidragande positiv faktor (Colding m.fl. 2006, Colding & Lundberg 2012).

Olovslundsdammen, ibland även kallad Ödledammen, är en anlagd damm i en parkmiljö inom villaområdet Olovslund i Bromma. Dammen utgör en liten ”insjö” mitt bland villorna i Olovslund och var förr endast ett brett dike där lera hämtades till byggena i Äppelviken och Ålsten. Kring 1925 hade området grävts ut så pass att man beslutade att anlägga en stor parkdamm här några år senare. Olovslundsdammen har konstaterats vara en av Stockholms stads individtätaste lokaler, både för större vattensalamander *Triturus cristatus* och mindre vattensalamander *Lissotriton vulgaris*. En grov uppskattning avseende den tid på året (april–juni) då djuren genomför sin lek är att villaområdet i Olovslund hyser ca 8 000–10 000 mindre vattensalamandrar och ca 600–700 individer av större vattensalamander. Olovslundsdammen är grund, relativt varm och väl solbelyst samt fri från fiskar och kräftor. Den utgör därmed en god lekmiljö för de båda salamanderarterna.

I maj 2005 undersöktes Olovslundsdammens salamandrar inom ett forskningsprojekt av ekologer från Stockholms universitet. Djuren fångades in med en finmaskig not under lekperioden, artbestämdes, räknades och återutsattes sedan. Med underlag från de data som samlades in kunde beräkningar göras, bl.a. en uppskattning av antalet lekande salamandrar i dammen. Genom att extrapolera fångstdata från stickprovet i dammen mot dess hela yta kunde det uppskattas att cirka 8 500 salamandrar deltog i leken här detta år! Mer än 90 % av dessa tillhörde den mindre arten. Enbart i ett enda notdrag över cirka 65 m^2 av dammens bottenyta fångades 17 honor och 40 hanar av mindre vattensalamander. Annars är det främst nattetid som man i lampljus kan identifiera och räkna de lekande salamandrarna i dammar eller våtmarker. Detta är också en väl tillämpad metod, även internationellt, i pågående övervakning av hotade groddjursarter.

Det finns också ett starkt engagemang i omgivande villaområden för att bevara Olovslundsdammen och dess lekande salamandrar. Men problemet är att den är isolerad från andra dammar och våtmarker och

Judardammen i naturreservatet Judarskogen i Bromma. Dammen är omgiven av ett tillfälligt uppfört driftstaket. Foto: Magnus Sannebro

därmed sårbar för eventuella störningar. För att bevara salamanderpopulationerna krävs det därför åtgärder i syfte att säkerställa och förbättra livsmiljön för djuren.

Inom Olovslunds trädgårdsparksförening, som organiserar de boende runt Olovslundsdammen, finns ett stort intresse för att gynna salamandrarna i området och rapportera till Stadsdelsförvaltningen om några problem uppstår. Elever från den närliggande Olovslundsskolan hjälper också till. Sedan våren 2006 har även årliga kvällar på temat ”salamanderspaning” arrangerats, där alla intresserade är välkomna att bekanta sig närmare med groddjuren. Dessa träffar har blivit mycket populära och lockat många nyfikna och vetgiriga deltagare, såväl barn som vuxna. 2007 tog Bromma stadsdelsförvaltning fram en skötselplan för Olovslundsdammen, och Stadsdelsförvaltningen är också ansvarig för dammens och parkområdets skötsel (Collinder 2007). Under arbetet med skötselplanen kom det fram att en intilliggande grund badbassäng (”plaskdammen”) i den omgivande parken utgör en fälla för vattensalamandrarna under deras vandring till Olovslundsdammen från övervintringslokalerna i omgivningarna. Plaskdammen är torrlagd under salamandrarnas vandringsperiod (april–maj) och fylls inte med vatten förrän tidigast i slutet av maj. Dammens kanter är lodräta, vilket innebär att de grod-

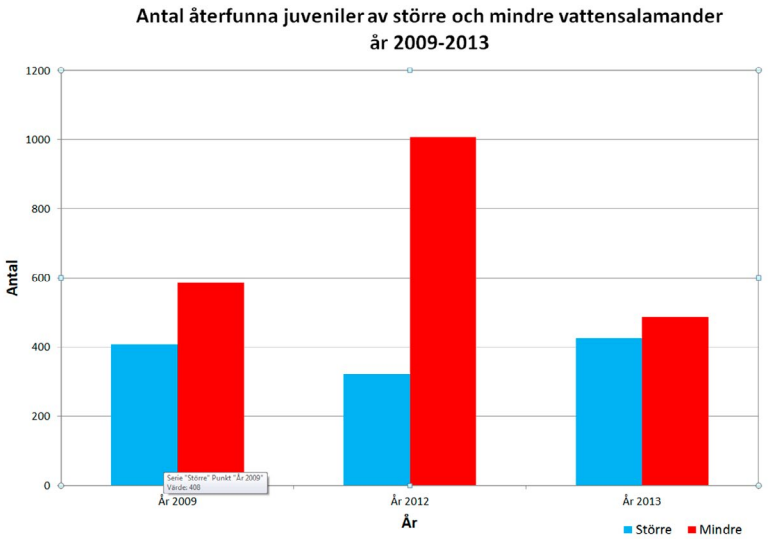

Antal återfunna unga (juvenila) individer av större och mindre vattensalamander vid 2009, 2012 och 2013 års inventeringar i Judardammen, Judarskogens naturreservat. Flest juveniler av den större arten observerades år 2013 och flest av den mindre år 2012.

Martina Kiibus letar efter salamandrar vid Judardammen. Foto: Michaela Lundell

djur som ramlar ner i den inte kan ta sig därifrån. År 2008 konstruerades därför en låg mur runt en del av plaskdammen i syfte att ytterligare minska risken för att djuren dör i plaskdammen under sin vårvandring. Elevgrupper från Olovslundsskolan har dessutom sedan 2008 kartlagt och räddat de vattensalamandrar som har påträffats i plaskdammen. Samarbetet med Olovslundsskolan är mycket lyckat, och eleverna har tillsammans med sin lärare, Elisabet Söderlund, gjort fantastiska räddningsinsatser för salamandrarna och projektet. Under åren 2008–2013 har sammanlagt 857 större vattensalamandrar räddats, och endast sju har påträffats döda. Genom sitt praktiska arbete har eleverna fått goda kunskaper om groddjur och värdet av biologisk mångfald i allmänhet och salamandrarna i Olovslundsdammen i synnerhet (Kiibus 2013b).

Målet är att återfå stabila bestånd av större vattensalamander. I och invid Judarn och Kyrksjön i Bromma har samtliga av Stockholmstraktens groddjur observerats. Här finns bra uppväxtområden i de intilliggande fuktlövskogarna för groddjuren, och även miljöer där de kan söka föda och övervintra. Den mer sällsynta större vattensalamandern har tidigare funnits i båda dessa områden men har trots eftersökningar inte återfunnits på senare år. Ett exemplar av arten påträffades vid en inventering av kärrmarken runt sjön Judarn år 1996, men sedan dess har, trots eftersökningar, inga ytterligare individer påträffats. Vid Kyrksjön observerades likaså ett exemplar av den större vattensalamandern 1993. Men sedan dess har ingen sett arten här. Ända in på 1970-talet fanns den större vattensalamandern rikligt vid både Judarn och Kyrksjön, som då var de bästa lokalerna för arten i Stockholms kommun.

Lyckad återintroduktion av större vattensalamander i Judarskogens naturreservat. Våren 2009 återintroducerades den större vattensalamandern i den då nyanlagda Judardammen inom Judarskogens naturreservat, i ett samarbete mellan Länsstyrelsen i Stockholm och Stockholms stad. Metoderna för återintroduktionen baseras på kunskaper från liknande försök som gjorts i Örebro län. Erfarenheter därifrån och från andra populationsförflytt-

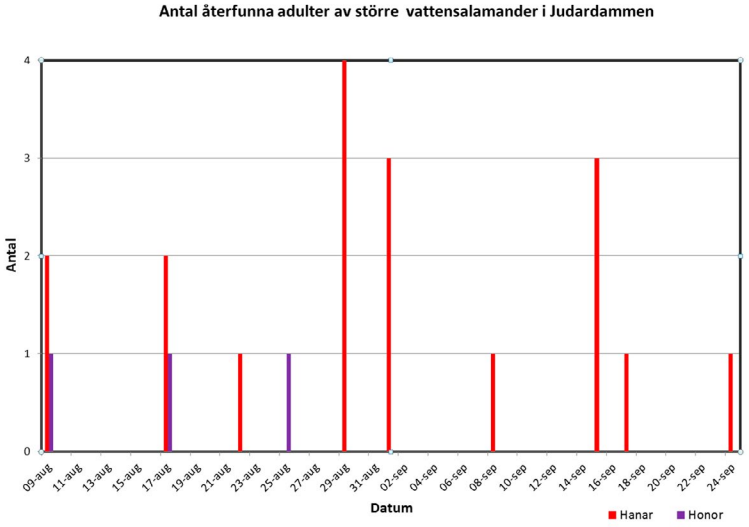

Antal vuxna (adulta) individer av större vattensalamander observerade i Judardammen i samband med en juvenilinventering under sensommaren 2013. Totalt hittades 18 hanar och 3 honor.

Större vattensalamander

Större vattensalamander *Triturus cristatus* är ett stjärtgroddjur som framför allt finns i södra och mellersta Sverige. Den svenska populationen utgör huvuddelen av det fennoskandiska beståndet, vilket innebär ett särskilt ansvar för Sverige. Även om större vattensalamander är spridd över stora delar av Centraleuropa är bestånden fragmentariska, och arten visar en kontinuerlig och på vissa håll snabb tillbakagång. Den större vattensalamandern har ett starkt skydd genom att den är upptagen i EU:s art- och habitatdirektiv och i Bernkonventionen om skydd av europeiska vilda växter och djur. I Sverige är arten fridlyst och var fram till år 2005 rödlistad som Missgynnad (NT). År 2007 fastställde Naturvårdsverket ett nationellt åtgärdsprogram för bevarande av större vattensalamander och dess livsmiljöer.

96 av de 100 större vattensalamandrar som flyttades till Judardammen i början av lekperioden återfanns och kunde transporteras tillbaka till Olovslundsdammen efter avslutad lek. Här ses några av dem. Foto: Martina Kiibus

ningar av större vattensalamander har visat att det är mest effektivt att fokusera på de vuxna individerna, som flyttas under leksäsong och får para sig i mottagarmiljön. Tanken är att de yngel som sedan föds i Judardammen som vuxna ska vara präglade på den dammen och återvända dit för att leka. De flyttade vuxna djuren stängdes in med ett tillfälligt driftstaket runt dammen och återfördes sedan till sin hemmiljö vid Olovslundsdammen efter fullbordad lek.

Under sensommaren och hösten 2009 konstaterades att drygt 400 årsjuveniler (årsungar) lämnade Judardammen för övervintring och uppväxt i närliggande landmiljöer. Ytterligare en inventering genomfördes under 2013, och då påträffades 425 metamorfoserade juveniler av större vattensalamander. I samband med leken i Judardammen under våren 2013 noterades dessutom 85 adulta (vuxna) individer. Projektet har visat att det är möjligt att återintroducera större vattensalamander till en plats där arten tidigare har förekommit, om de rätta förutsättningarna, i form av lämpliga livsmiljöer, finns (Kiibus 2010, 2013a).

Summary. Preservation and successful re-allocation of Great Crested Newt (*Triturus cristatus*) in Stockholm, Sweden. The Olovslund Pond, situated in the suburb of Bromma, is one of Stockholm's individual densest spawning places for the two Swedish species of salamanders, Great Crested Newt *Triturus cristatus* and Smooth Newt *Lissotriton vulgaris*. As an adjacent swimming pool, dried during springtime, constitutes a trap for salamanders during their migration to Olovslund Pond, students from Olovslund School have mapped and saved the newts that have been found in the pool. During the years 2008–2013, a total of 857 adult newts have been rescued and only seven were found dead, indicating that the school and its students make a valuable contribution to the strengthening and preservation of the salamander populations in Olovslund.

In 2009 a re-allocation of Great Crested Newts was performed during the spawning season to a newly established pond in Judarskogen Nature Reserve, about 1.5 km from Olovslund. During the late summer and atumn of 2009, it was noted that the

Ung individ av större vattensalamander på staketet som omger Judardammen. Foto: Michaela Lundell

spawning resulted in 400 young who left the pond for overwintering in nearby terrestrial habitat. During a further inventory, implemented during the summer of 2013, 425 metamorphosed juvenile Great Crested Newts were found, and 85 adult and spawning individuals were also noted in the pond during spring the same year. The project has shown that it is possible to re-allocate and establish the Great Crested Newt in a place where the species has previously lived, if the right conditions are at hand, in the form of suitable habitats. ■

Stefan Lundberg
Naturhistoriska riksmuseet
E-post: Stefan.Lundberg@nrm.se

Martina Kiibus
Ekolog
E-post: martina.kiibus@folkbildning.net

Litteratur

Colding, J., Lundberg, J., Lundberg, S. & Andersson, E. 2009. Golf courses and wetland fauna. – Ecological Applications 19(6): 1481–1491.

Colding, J. & Lundberg, S. 2012. Golfbanan som våtmarksresurs. Handbok för att främja biologisk mångfald i dammar och småvatten på golfbanan. (2:a utgåvan). The Scandinavian Turfgrass and Environment Research Foundation (STERF).

Collinder, P. 2007. Skötselplan Olovslundsdammen. Ekologigruppen AB.

Kiibus, M. 2010. Återintroduktion av större vattensalamander i Judarskogen. Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport, januari 2010.

Kiibus, M. 2013a. Uppföljning av återintroduktion av större vattensalamander i Judarskogen. Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport, januari 2013.

Kiibus, M. 2013b. Kartläggning av och räddningsinsatser för salamanderpopulationerna i Olovslundsdammen, Bromma. Rapport till Miljöförvaltningen i Stockholm, juli 2013.